

BETTI ALVER JA TEMA INIMESED

Betti Alver. Usutlused. Kirjad. Päevikukatked. Mälestused. Lisandusi tundmiseks. Koostanud ja toimetanud Enn Lillemets ja Kristi Metste. Tallinn: Tänapäev, 2007. 528 lk.

Enn Lillemets ja Kristi Metste on koostanud monumentaalse mälestusteose Betti Alverile. Selle väärtust ei ole õieti võimalik kahtluse alla seada. Kui teos endast ka midagi enamat ei kujutaks, oleks see igal juhul mitmekesine ja aukartust äratav materjalikogu, mis pakub ühelt poolt paljude tuntud ja vähem tuntud, lähedasemate ja kaugemate inimeste mälestusi Betti Alverist, teiselt poolt sissevaateid Alveri enese kirjavahetusse ja päevaraamatusse. Peale selle sisaldab raamat suure hulga ilusat fotomaterjali.

Ega lugejale algul otsesõnu midagi materjalikogust enamat ei lubatagi. Sisukord liigendab raamatu küll kolmeks osaks, ent muidu lihtsalt loetleb truult ja kiretult järjestikku lükitud fragmentide autorid, ja kui on, ka pealkirjad. Laias laastus on järjestus kronoloogiline, kuid sellest on teatud piirides kõrvale kaldutud, et näiteks sama teemaga seonduv materjal esitada ühtse blokina. Siin ja seal on korraldajad tükke ka põnevamalt ümber tõstnud ja fragmentidega mänginud, et saavutada soovitud kõrvutusi ja paralleele. Tekstid on koondatud mingite kindlate paikade, isikute ja sündmuste ümber suuremateks klompideks, mida seovad lõdvevalt ülejäänud pudemed ja ilupildid. Selline poolpeidetud struktuur tekitab justkui romaaninarratiivi, kord kiiremini jooksva, siis jälle tasemini voolava. Moodustuvad omalaadi peatükid, mis – nagu põnevas ilukirjanduslikus teoses sageli – ei ole kõik üles ehitatud ühe ja sama malli järgi. Ühe päris selgepiirilise „peatüki” moodustab näiteks kirjavahetus Alveri peamise vene keelde tõlki

ja Svetlan Semenenkoga, teise, lühema ja laialivalguvama jällegi mitmesugune eri allikatest pärinev info, mis mingitpidi seostub Alveri 75 aasta juubeli tähistamisega. Enn Lillemetsa enese põhjalik, mõtisklev mälestustekst on strateegiliselt paigutatud raamatu lõpuossa, nii et raamatut käest pannes jääb domineerima ilmselt koostajate kavatsustega harmoneeruv meeleolu.

Ilukirjanduslikku maiku annab juurde küllap ka tõsiasi, millele Janika Kronberg on juba tähelepanu juhtinud: vastupidiselt eessõnas manifesteeritule ei saa öelda, nagu antaks raamatus sõna eeskätt Betti Alverile enesele (J. K r o n b e r g, Väärikas mälestusteos Betti Alverist. – Eesti Päevaleht 8. XII 2007). Kronberg on teinud koguni statistikat ja väidab 156-st katkendist 76 pärinevat Alveri sulest. Kui katkendite mahtu vaadata, kallutab see kaalukausi veelgi enam Alveri „kahjuks”, sest paljud tema fragmendid kujutavad endast napp päevikusissekandeid või postkaarditervitusi, teised sõnavõtjad seevastu esinevad sageli pika intervjuu või esseega. Teiste hääli kuuldu ses raamatus Alveri omast tunduvalt enam.

Miks see ilukirjanduslikkust tingib? Sellepärast, et erinevate sõnavõtjate tunnistustest kokku võrsuvad lausa hämmastavalt kompaktsed ja kindla-piirilised karakterid nagu klassikalises ilukirjandusteoses, kus on läbimõeldult tegeldud karakteriloomega. Tõenäoline, et paljud nüansid võivad kõnelejaid ja kõneainet väga lähedalt tundmata jääda kahe silma vahele. See-eest kulub üsna kindlalt pähe, et Alveri teine abikaasa Mart Lepik on tõre, aga sisimas hea inimene, kes luuletajat truult välismaailma eest kaitseb; Renate Tamm on koduhaldjas, kes vananevat Alverit emalikult valvab; Valmar Adams on üks kahtlane kuju ja ega ta tegelikult

Alverile ei meeldinud; Ele Lõhmus (Süvalep) on noor, aga tark ja oma tööle pühendunud Alveri-uuri ja; ja nõnda edasi.

Tõsi, mõnevõrra on raamatu koostajad püüdnud sellist karakteritüüsi mõrastada. Vahel mäletatakse või hinnatakse mingit sündmust erinevalt ja raamatu temaatiline, olulisemate sündmuste ümber koonduv ülesehitus aitab neid lahknevusi esile tuua. Koostajad mängivad tasakesi ja teraselt võimalike kõrvutusi ja kontraste välja. Siin tahaksin laenata Kronbergilt iseloomustuse *hästi orkestreeritud*. Seesuguse väljamängimise näitena võib tuua piskese kihamise Valmar Adamsi ümber: järjestikku on paigutatud intervjuu Adamsi enesega ja Jaan Toomla jutustus, kus muuhulgas tähendatakse, et Mart Lepik Adamsit sugugi ei olevat sallinud. Eriti pikantseks muudab asja Enn Lillemetsa joonealune märkus Adamsi jutu juurde: Karl Muru järgi ei vastavat tõe, nagu oleks Alver Adamsit suudelnud (lk 180).

On õpetlik jälgida, kuidas sellist teed pidi trügivad teosesse sisse klatš ja kõmu, mis paratamatult eluraamatu žanri, õigupoolest igasugusesse biograafilisse lähenemisse kätketud on. Ent seesuguse suuruse puhul nagu Alver ei või lasta sosinatel sisse imuda, kuidas juhtub, neid tuleb väga delikaatselt ohjata. Lahenduseks on nende lubamine niivõrd, kuivõrd need seonduvad ajaloolise tõe väljaselgitamisega. Legitiimne klatš hiilib kusagil faktide tõlgendamise ja siira teadmishimu taga. See on peen mäng ja raamatu koostajad ei ole sellest ära öelnud, vaid on varjalt kaasa mänginud: hüpoteetilise suudluse puhul on muidugi mõista tegu hädasti selgitamist vajava faktiküsimusega ja lugejal on lihtsalt õigus teada, kuidas selle asjaga tegelikult oli, või vähemalt, millised on võistlevad ajalookäsitlused. Samal ajal on selline kihin Adamsi juhtumi puhul ikkagi

heas kooskõlas rolliga, mis talle teose üldises tüpaažis ette on nähtud. Kokkuvõttes jääb mulje, nagu oleks enamik kõnelejaid oma jutus kokku leppinud, nagu see klatši puhul sageli on.

Muuseas on selliseks kindla karakteriga kõrvaltegelaseks huvitaval kombel ka Heiti Talvik. Teda on sageli tavaks vaadelda pigem Alveri rakendipaarikuna ja vaadeldav raamat otsekui tahaks ki võtta niisugust suunda. Väga tugevalt osutab sellele juba materjali liigendus: kolme suurt alaosa lahutavateks versta-postideks on Alveri abiellumine Talvikuga ning Talviku surm. Hoogsa, värvika ja õnnelikuna etendub nii lugu Alveri lapsepõlvest Jõgeval ja Tartusse tulekust kui ka tema kirjandusliku karjääri algusaastaist ja abielust Heiti Talvikuga. Viimase surm 1947. aastal lõikab selle järjepidevuse läbi. Sellele järgneb napimalt kajastatud periood, millest küllap ongi jäänud vähem jälgi, aga millest vist ka lihtsalt ei taha palju rääkida ei intervjuerijad ega intervjueritud. Seda suurema kaalu ja kõnekuse saab vastavat aega puudutav vähene materjal. Kogu edasine, mahuliselt õigupoolest tunduvalt suurem osa on juba teise tooniga, otsekui kajastaks mingisugust varjuelu, kus olulise kohal on kõiksugused teisesed kihid (mälestused, mõtisklused jms).

Ent üldjoontes kronoloogiline ülesehitus ei pääse siiski mööda sellest, et teataval hetkel peab Talvik ise lavalt kaduma ning tema asemele tulevad teised inimesed. Talle küll viidatakse edaspidigi korduvalt. Ka Talviku surma järgset aega käsitlev alaosa on pealkirjastatud temale viitavalt „Mu võlga see tasa ei tee”. Sellest hoolimata tüpiseerub Talvik üsna selgelt ja ladusalt oma aegse kujuna Alveri noorusest: ta on küll paarik, aga puuduv paarik. Tema on Alveri luulesetooja, varavana ja iginoor. Temal on raha alati veel vähem kui teistel, tema nälg on alati veel kibedam, meelelaad alati veel puhtam ja

kompromissitum ja viimaks muidugi traagika alati ja lõplikult veel suurem.

Selles, et kõrvaltegelased tüüprollesse jääma kipuvad, ei ole midagi halba. Tegu ongi ju Betti Alveri raamatuga. Ent teiste inimeste jutu põhjal võiks kurioos-seks karakteriks jääda ka Alver ise. Temastki räägitakse kui ühest suust: selge peaga tagasihoidlik vaimuteener, täpne, hoolas ja distsiplineeritud, samal ajal äärmiselt soe ja hingeline inimene. Jällegi nagu kokkulepitult vaidlevad väga paljud meenutajad mingisuguse kordagi väljaütlemata hinnanguga, nagu olnuks Alver inimvael-nulik – ei, heade inimestega sai ta alati hästi läbi ega olnud tegelikult sugugi raske iseloomuga. Ainsa tillukese, lubatud „nõrkusena” mainib üks ja teine armastust lillede ning maitsekate, täiuslikult kauniste tarbeesemete vastu.

On täiesti loomulik, et Alverit ja tema lähedasi puudutav müüt on kin-nistunud ja seda killustada pole enam hästi võimalik. Seesugune raamat peabki oma ainst müüdina käsitlema. Nagu Aili Paju raamat „Betti, kibuvits öitseb”, mis paistis silma argisema käsitusviisi poolest, on Alveri puhul näidanud, saab ka teisiti – ent reakt-sioonidest ilmses, et mallist kõrvale-kaldumine põhjustab pahameelt. Ka vaadeldavas raamatus on üksnes Ber-nard Kangro enesele lubanud näiteks kasutada lauset „Alver võtab riidest lahti” ja juba ongi retseptisoonis seda pisut puudutatult ära märgitud (seal-juures vihjatakse jällegi legitiimse kõ-mu konventsioonidele vastavalt tsitaa-dile tuginedes, et ega Alver isegi Kang-rot mingiks härrasmeheks pidanud – J. K r o n b e r g, Väärikas mälestusteos Betti Alverist). Mütologiseerimine on norm. Siiski võib olla põnev vaadata, mida nimelt mütologiseeritakse.

Ühe aspektina tõuseb esile puhas, lisanditeta vaimujõud – lisanditeta ses mõttes, et kõik muu, eriti kõik aine-line nagu lausa kahjustaks seda. Kui enne

veidike ketserlikult püüdsin Talviku osa pisendada, siis see joon tuleb küll kaasa just temaga ja jääb Alverile ka edaspidiseks külge. Talvikut kujutatakse äärmiselt vähenõudlikuna: tema on see, kes raskelgi ajal keeldunuvat sti-pendiumidest, et olla teiste kirjanikega ühel pulgal. Et pärast sõda joodi teed konservikarpidest ja sööma pidi alus-taldrikutelt, on suuresti lihtsalt ajastu-fakt, ent Alveri ja Talviku puhul käib kasinus koos loomingulise aususega. Minnakse koguni nii kaugele, et öel-dakse: need kaks ei osanud ju kuidagi hakkama saada. Ja see on väga posi-tiivne iseloomustus. Edaspidi tähistav-d kasinat eluviisi suures osas elu-kohad, näiteks vaikimisperioidi keld-riuberik või ühiskorter, mida Alver ja Mart Lepik hiljem võõrastega jagama peavad. Ning kui olud lõpuks veidi lahendamaks muutuvad, ei ole ka Alveri-le Soomest toodud kohvipakid mingi althõlmasahkerdamine, vaid üksnes pühalik ohver vaimualtarile.

Teiseks muutub oluliseks Alveri sot-siaalne funktsioon. See on mõnevõrra ootamatu, sest ühest küljest on teada tema pikk vaikimine kirjanikuna, lausa sisepagulus, teisest küljest heljub pide-valt õhus eespool mainitud sõnastama-ta mulje Alveri inimpelglikkusest ka isiklikumas plaanis. Ent Lillemetsa ja Metste raamatut lugedes torkab silma, kui oluline roll oli Alveril teatava sot-siaalse võrgustiku koondumispunktina, eriti just tema elu viimastel aastaküm-netel. Tundub koguni, et ühiskondlik roll domineeris kirjanikurolli üle. Alve-ri vaikimine oli lõppenud ning ta tegut-ses taas luuletajana. Kuid peaaasjalikult tükib esile see, kui tähtis oli võimalus Alveri juures käia, missugust palverän-nakut kujutasid enesest käigud Koidu-la tänavale, kui paljud inimesed palusid mõnel luuletaja lähedasel enese eest sõna kosta, et neid vastu võetaks. Lugedes näiteks, kuidas juhuslikult sattusid Alveri juures kokku parasjagu

haiglast jooksus olev Voldemar Panso ning tema raviarst ja ühtlasi Alveri hea sõber Kuno Kõrge, paisub see mõõde lausa eepiliseks.

Ent Betti Alveri enese esitamist pelgalt iselaadi tüübi, omamoodi puusliku-na takistavad pudemed tema oma käega kirjutatud materjalidest. Nooruses kirjutatud kirjadest leiab plikalikku edvistamist: Paul Viidinguga vahetatakse kirju Steppenwolffi ja Brigitte varjunimede all ning naljakaid joonistusi täis läkitustes on juttu säherdustest asjadest nagu „tühipaljast koketeriist” metsas mürgimarjade söömine. Ka valusatel neljakümnnendatel näib Alver hoolega hoiduvat virisemisest, näiteks Mart Lepikut külla kutsudes lubab teha talle aseme saunaesikusse ja käsib kaasa võtta piibu, et külaline saunamehe mõõdu välja annaks. Need toonid on Alveri kirevamatest, pilgarlikumatest luuletustest tuttavad. Hilisem tõine kirjavahetus annab jällegi tõendust tema äärmisest hoolest ja metoodilisest, lausa tähenärijalikust täpsusest. Alveri päevik – vähemasti

suurem osa tsiteerimiseks valitud tekstist – on napp, asjalik ja detailne, ilma poeesia ja keerutusteta.

Hiljem näib ka Alver ise oma väljaütlemistes muutuvat hellemaks ja suuresõnalisemaks. Nii paneb raamatule lausa kummaliselt täiusliku punkti lõpufragment: taas kronoloogilise printsiibi vastu veidi eksides on viimane sõna antud kirjanikule enesele. Mõni aasta enne surma on Alver oma päevikus kirjeldanud unenägu lahkumisest, lahkumisest mingisuguse kahtlase, kummalise seltskonna seast, kelle hulgast minna on ometi nii kahju, et ajab nutma, sest tarvis oleks neid hädiseid tegelasi veel kuidagi kaitsta ja juhata. Selles niisugusesse konteksti asetatuna peaaegu hea maitse piirini sümbolises kirjelduses tundub nii mütoloogidele meeldivat paatost kui ka paksuvärvilist groteski, vajalikku meeleliigutust ning ometi seost ka tuttava rahvalaululise peiari- ja pilgariesteetikaga.

JOHANNA ROSS